

19. Město jako prostor i hrdina Exkurse do Pitěru – města Petra i Lenina

Jakub Michálek

15. října 2007

Máme-li Petrohrad shrnout do jednoho slova, nazvěme ho hranicí. *On* stojí na hranici mezi mírným pásem a trvalým ledem, *On* zosobňuje zápas mezi bazinami a žulovými konstrukcemi, mezi skvostnou Ermitáží a chudinskými čtvrtěmi. V Něk se ocitáme na nejisté hranici mezi snem Petra Velikého o grandiózních přehlídkách na polích Martových a skutečností úředníčka Jevgenije, jemuž život i rozum odnese mocná Něva. Stojíme na neurčité hranici, kde není ani dne ani noci, pouze jakési rozplizlosti, zachmuřenosti a mlčení.

U Petrohradu se uplatňují všechny atributy typické pro prostor města: pro Achmatovou je uzavřený jako vězení, u Puškina vytváří car lidský konstrukt města z ničeho, Gogol si všímá hierarchizace zosobněné v písaři Botičkinovi (jenž se zřekl sl. postupu, protože raději vykresloval bukvičky) a Dostojevskij Petrohrad vykresluje jako labyrint úpadku a neřesti (lakonický popis snižování ceny pitěrské nevěstky), z něhož se lze vymanit jen pokáním, přičemž se všechny motivy prolínají. Labyrint však městu není vlastní, ale vytváří se ze zmatenosti postavy; nezajímá nás, jaké město skutečně je, ale jaké ho hradina vidí. Proto se může Bělého jehla Admirality třepetat ve vzduchu, hrdina a město se prolínají. Lze tak snadno dosáhnout neurčitosti typické pro román. Uzavřenost a popis všemožných lidských typů dovolují zobecnit jediné město na celý svět – paradoxně se v Petrohradu obrazí celé Rusko, ačkoliv se mu vnějškem ani trochu nepodobá.

Ačkoliv nás Puškin ve vstupu Měděného jezdce ujišťuje, že má rád „Petra dílo hrdé“, ačkoliv tu Evžen Oněgin navštěvuje nádherné bály, cítím pod pýchou skrytý odpor ke městu. Vždyť Puškin nazývá Petrovy výdobytky „modlou na koni bronzovém.“ Celá umělá struktura osvětlení, vědy a hrdých nábřeží z žuly se od skutečnosti spíš oddaluje, než aby k ní spěla. Proto neobstojí město řece Něvě, která „vře a řve“ a car se musí podvolit Bohu. Chudák Jevgenij se začíná překrývat s městem, v němž bloudí šílený; nakonec ho duch Petrohradu zhmotněn v soše Petrově honí. Petrohrad se tu podobá osudu, ba i velkým dějinám, které se mstí na malých Jevgenijích. Petrohrad je však „zachmuřelý a mlčící“, nic nevysvětluje a prostě ho žene. Na tuto neskutečnost města založenou Puškinem navazují Gogol a Dostojevskij.

Gogol vykresluje jednotlivé typy lidí: úředníka, generála, obchodníčka, nevěstku, ... příběh ztrácí individualitu a lze ho přenést na kohokoliv. Skutečně, v jiných městech jsou úplně stejné typy lidí, a proto stačí popsat Petrohrad. Na absurditu města, jeho neskutečnost a neurčitost se zaměřuje v povídce Nos; problémy tehdejšího společenského života jsou nepodstatné a umělé. (Proto Gogol pochybuje i o své tvorbě.) Petrohradské prostředí se natolik zkroutilo, že

do něj nos oblečený ve fraku zapadá. Proto nás nepřekvapí, že nos – produkt Petrohradu – se v míze města nakonec zase rozplyne. V Gogolově kontextu Petrohrad představuje zhýralost, po které však musí přijít vykoupení, protože tak zní ruský úděl. Petrohrad plný omezených Botičkinů, příčinlivých obchodníků, prostopášných malířů a bláznivých španělských králů musí nahradit vesnice a křesťantví, k čemuž se Gogol plně oddává v úryvcích třetího dílu Mrtvých duší.

Dostojevskij pokračuje v líčení Petrohradu v jeho pokleslosti, město se však přesouvá do abstraktní roviny: Petrohradem tu rozumíme živý kotel ideologií, které vyznávají studenti. Tyto ideologie jsou sice nedokonalé, přesto ale vedou pohnout světem. Stačí se podívat na Raskolnikova, zmateného sociálního darwinistu, který se cítí oprávněn rozhodovat o tom, kdo je zlý a kdo má zemřít. Dostojevskij realisticky popisuje ošklivost města (vzpomeňme si na Petrohradskou chudinu nebo na Smerdjakovovu matku z *Bratří Karamazů*), aby z toho vyvodil, že skutečnost leží mimo materii; městu oponuje pokání na Sibiři a tamější mrazivá čistota. U Dostojevského se také přesouvá pozornost ze skutečného existence na vnímání postav: Město vypadá šíleně, pokud Raskolnikov blouzní, atd. Stejně jako Jevgenije, tak i Raskolnikova Petrohrad poutá, takže se z jeho pout nemůže vymanit.

Bělyj navazuje na Dostojevského tím, že město odráží vnitřek hrdiny (věže se chvějou, když se našťve), a odkazuje také na Gogolovy povídky, protože zápletky se tu téměř nevyskytují a město, tj. jeho atmosféra, přebírá hlavní roli. Petrohrad zůstává neurčitý (proto se často říká, že ho zahalují mlhy) a hrdina jasně pocítuje dopad čehosi většího; zdá se, jako by ho Petrohrad omezoval nikoliv na těle, ale na duši. Zdá se, jako by už literáti všechno vyslovili, Petrohrad detailně popsali, ale my stále vidíme jen mlhu a nic vlastně nevíme. Bělého „hrdina“ Nikolaj Ableuchov se v této mlze beznadějně ztrácí. Stejnou odosobněnost popisuje Zamjatin v *My*, kde ji dovádí až do absurdity.

Petrohradský charakter se mění společně s dějinami (Téma dějin už slabě prosvítá u Bělého): sovětská vláda a Blokáda město úplně přeměnily. Zatímco autor-vypravěč byl u všech předchozích alespoň částečně oddělen od předmětu vypravování, v Achmatové *Requiem* můžeme hlavní postavu spojit s autorem. Petrohrad už není živým obchodním městečkem, ale „šedivou a mlčící“ dlouhou frontou, v níž se čeká na návštěvu vězněných příbuzných – zde jsou si všichni rovni. Achmatová, čekajíc na syna, přimrzla k Petrohradu a nemůže se osamostatnit. Klade si pak otázku (odpovídá-li petrohradský mikrokosmos světu), nachází-li se ještě vůbec někde život takový, jaký býval. Dostojevského sibiřské pokání nahrazuje Achmatova smrtí na Sibiři násilně přemístěných. Petrohrad už není pouhým městem lidí, ale hrdinů (sama je chváří), a mēděného jezdce nahrazují příznačně nazvaní bronzoví strážci ve vězení strkající do matek a babiček.

Vypadá to, že tématem literatury není pouze přítomnost Petrohradu téměř jako postavy, ale i jeho absence jako u Bělého a Achmatové, kdy nám zbývá jen ledové mlčení.

Texty

PUŠKIN: Evžen Oněgin, Mēděný jezdec, GOGOL: Petrohradské povídky, Mrtvé duše, DOSTOJEVSKIJ: Zločin a trest, Zápisky z podzemí, BĚLYJ: Petěrburg (1. kniha), ZAMJATIN: My, ACHMATOVA: Requiem.